

Маънавий мерос хазинамиздан

حركات

Ҳаракот

(Араб тили наҳв фанидан дарслик)

**Таржимон:
Анвар Аҳмад**

**Тошкент
2011-йил**

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

فصل

حَرَكَاتُ الإِعْرَابِ تُسَمَّى الرَّفْعَ وَالنَّصْبَ وَالْجَرَّ، وَهِيَ الْحَرَكَاتُ الْمُخْتَلِفَةُ الَّتِي تَحْدُثُ فِي آخِرِ الإِسْمِ بِعَوَامِلٍ مُخْتَلِفَةٍ تَدْخُلُ عَلَيْهِ، كَقَوْلِكَ: جَاءَنِي الرَّجُلُ، وَرَأَيْتُ الرَّجُلَ، وَمَرَرْتُ بِالرَّجُلِ.

وَحَرَكَاتُ الْبِنَاءِ تُسَمَّى الضَّمَّ وَالْفَتْحَ وَالْكَسْرَ، وَهِيَ الْحَرَكَاتُ الَّتِي تُبْنَى عَلَيْهَا الْأَسْمَاءُ لَا أَنْ تَحْدُثَ بِعَوَامِلٍ مُخْتَلِفَةٍ، كَقَوْلِكَ مِنْ، حَيْثُ، وَمِنْ بَعْدُ، وَكَيْفَ، وَأَيْنَ، وَهَوُلَاءِ، وَأَمْسٍ، وَكَذَلِكَ كُلُّ حَرَكَةٍ وَقَعَتْ فِي أَوَّلِ الْكَلِمَةِ أَوْ فِي وَسْطِهَا فَهِيَ بِنَائِيَّةٌ.

ФАСЛ

Эъроб ҳаракатларини рафъ, насб ва жар, деб номланади. У ҳар-турлик ҳаракатлар бўлиб, унга ҳар-хил омиллар сабаб бўлиб, исмнинг охирида ўзгариш рўй беради.

Масалан сўзингдаги: جَاءَنِي الرَّجُلُ، وَرَأَيْتُ الرَّجُلَ، وَمَرَرْتُ بِالرَّجُلِ каби.

Маъноси: Менга бир киши келди, бир кишини кўрдим, бир киши билан ўтдим.

Бинонинг ҳаракатларини эса замма, фатҳа ва касра деб номланади. У шундай ҳаракатларки, ҳар-хил омиллар таъсир қилмасдан исмлар унга бино қилинади.

Сўзингдаги: مِنْ، حَيْثُ، وَمِنْ بَعْدُ، وَكَيْفَ، وَأَيْنَ، وَهَوُلَاءِ، وَأَمْسٍ каби. Шунингдек ҳар-бир ҳаракатки, сўзинг бошида ёки ўртасида келса, у ҳам бинодир.

فصل

فِي اسْمِ الْمَعْرِفَةِ وَالنَّكْرَةِ: فَالْمَعْرِفَةُ، هُوَ الَّذِي كَانَ مُسَمَّاهُ مَعْلُومًا، وَعَلَامَتُهُ فِي الْأَسْمَاءِ الْأَجْنَاسِ الْأَلْفِ وَاللَّامِ وَالْإِضَافَةِ، كَقَوْلِكَ: الرَّجُلُ، وَالغُلَامُ، وَالْفَرَسُ، وَعُغْلَامُكَ، وَفَرَسُكَ. وَالنَّكْرَةُ هُوَ الَّذِي كَانَ مُسَمَّاهُ بَجْهُولًا، وَعَلَامَتُهُ فِي أَسْمَاءِ الْأَجْنَاسِ التَّجَرُّدِ عَنِ الْأَلْفِ وَاللَّامِ وَالْإِضَافَةِ، كَقَوْلِكَ: رَجُلٌ وَعُغْلَامٌ وَفَرَسٌ.

МАЪРИФА ВА НАКРА ҲАҚИДАГИ ФАСЛ

Маърифа у шундай нарсаки, номланган нарсаси маълум бўлиб, унинг исми жинслардаги аломати “алиф лом” ва “изофа”дир.

Сўзингдаги **كَابِي** الرَّجُلِ، وَالغُلَامِ، وَالْفَرَسِ، وَعُغْلَامُكَ، وَفَرَسُكَ.

Накра у шундай нарсаки, номланган нарсаси номаълум бўлиб, исми жинсларда унинг аломати “алиф лом” ва “изофа”дан ҳоли бўлишидир.

Сўзингдаги **كَابِي** رَجُلٌ، عُغْلَامٌ، فَرَسٌ.

فصل

التَّنْوِينُ وَالْأَلْفُ وَاللَّامُ لَا يَجْتَمِعَانِ فِي اسْمٍ وَاحِدٍ، تَقُولُ: غُلَامٌ أَوْ الْعُلَامُ وَلَا يَجُوزُ أَنْ تَقُولَ الْعُلَامَ بِالتَّنْوِينِ.

ФАСЛ

Танвин ва алиф лом бир исмда жам бўлмади.

Масалан: **كَابِي** الْعُلَامِ ёки **كَابِي** غُلَامٌ деб айта оласан. Аммо **كَابِي** الْعُلَامَ деб “алиф лом” ва “танвин”ни бир исмда жамлаб айтишинг жоиз эмас.

فَصْل

الْأَسْمَاءُ الَّتِي يَدْخُلُهُ التَّنْوِينُ وَالْحَرَكَاتُ الثَّلَاثُ جَمِيعًا يُسَمَّى مُنْصَرَفًا، كَقَوْلِكَ: هَذَا رَجُلٌ، وَرَأَيْتُ رَجُلًا، وَمَرَرْتُ بِرَجُلٍ، وَالَّذِي يَدْخُلُهُ الرَّفْعُ وَالنَّصْبُ فَقَطُّ وَلَا يَدْخُلُهُ الْجُرُّ وَالتَّنْوِينُ وَإِنَّمَا يُنْصَبُ فِي مَوْضِعِ الْجُرِّ يُسَمَّى غَيْرَ مُنْصَرَفٍ، كَقَوْلِكَ: هَذَا أَحْمَدُ وَرَأَيْتُ أَحْمَدَ وَمَرَرْتُ بِأَحْمَدَ وَالَّذِي لَا يَدْخُلُهُ التَّنْوِينُ وَالْحَرَكَاتُ الثَّلَاثُ جَمِيعًا يُسَمَّى مَبْنِيًّا كَقَوْلِكَ: مَنْ، وَكَمْ، وَهَؤُلَاءِ، وَأَمْسٍ.

ФАСЛ

Танвин ва уч ҳаракатнинг барчаси кирган исмларни “**мунсариф**” (охирини ҳаракатланувчи), деб номланади.

Сўзингдаги **هَذَا رَجُلٌ، وَرَأَيْتُ رَجُلًا، وَمَرَرْتُ بِرَجُلٍ** каби.

Фақат рафъ ва насб кириб, жар ва танвин кирмасдан, жар ўрнида ҳам насб ўқиладиган исмни “**ғойри мунсариф**”, деб номланади.

Сўзингдаги: **هَذَا أَحْمَدُ وَرَأَيْتُ أَحْمَدَ وَمَرَرْتُ بِأَحْمَدَ** каби.

غير المنصرف	المنصرف	الإعرابُ
هَذَا أَحْمَدُ (الضَّمَّةُ الظَّاهِرَةُ)	هَذَا رَجُلٌ (الضَّمَّةُ الظَّاهِرَةُ)	مَرْفُوعٌ: ←
رَأَيْتُ أَحْمَدَ (الْفَتْحَةُ الظَّاهِرَةُ)	رَأَيْتُ رَجُلًا (الْفَتْحَةُ الظَّاهِرَةُ)	مَنْصُوبٌ: ←
مَرَرْتُ بِأَحْمَدَ (الْكَسْرَةُ الْمُقَدَّرَةُ)	مَرَرْتُ بِرَجُلٍ (الْكَسْرَةُ الْمُقَدَّرَةُ)	مَجْرُورٌ: ←

Энди танвин ва учта ҳаракатнинг барчаси кирмайдиган нарсани “**мабний**”, деб аталади. Сўзингдаги: **مَنْ، وَكَمْ، وَهَؤُلَاءِ، وَأَمْسٍ** каби.

(Изоҳ: Мабний у охиридаги ҳаракат қотиб қолиб, ўзгартирувчи омиллар келса ҳам у ҳеч

качон ўзгармайдиган нарсага айтилади. Мозий феъли фатҳага мабний. Амр феъли сукунга мабний. Ҳарфларнинг барчаси мабнийдир).

فصل

إِذَا كَانَ فِي آخِرِ الْإِسْمِ أَلِفٌ مَّقْصُورَةٌ لَمْ يَظْهَرْ فِيهِ الْإِعْرَابُ كَقَوْلِكَ: هَذَا الرَّحَى وَرَأَيْتُ الرَّحَى وَمَرَرْتُ بِالرَّحَى.

ФАСЛ

Агар исмнинг охирида “алифи мақсура” бўлса унда эъроблар зоҳир бўлиб, кўринмайди.

Сўзингдаги: هَذَا الرَّحَى، رَأَيْتُ الرَّحَى، مَرَرْتُ بِالرَّحَى каби.

المَقْصُورُ (ألف لازمة)	الحَالَةُ الْإِعْرَابِيَّةُ
هَذَا الرَّحَى (ضَمَّةُ الْمُقَدَّرَةِ)	مَرْفُوعٌ: ←
رَأَيْتُ الرَّحَى (فَتْحَةُ الْمُقَدَّرَةِ)	مَنْصُوبٌ: ←
مَرَرْتُ بِالرَّحَى (كَسْرَةُ الْمُقَدَّرَةِ)	مَجْرُورٌ: ←

فصل

إِذَا تُبِيَّ الْإِسْمُ الْحَقِّ بِآخِرِهِ أَلِفٌ وَنُونٌ مَكْسُورَةٌ أَوْ يَاءٌ مَفْتُوحٌ مَا قَبْلَهَا وَنُونٌ مَكْسُورَةٌ كَقَوْلِكَ: رَجُلَانِ وَرَجُلَيْنِ وَعُغْلَامَانِ وَعُغْلَامَيْنِ.

الْأَلِفُ عِلَامَةُ الرَّفْعِ فِي التَّنْبِيَةِ، وَالْيَاءُ عِلَامَةُ النَّصْبِ وَالْجَرِّ، تَقُولُ: جَاءَنِي عُغْلَامَانِ،

وَهَذَانِ رَجُلَانِ كَمَا تَقُولُ: جَاءَنِي عَلَامٌ، وَهَذَا رَجُلٌ، وَرَأَيْتُ عَلَامَيْنِ كَمَا تَقُولُ: رَأَيْتُ عَلَامًا
وَمَرَرْتُ بِعُلَامَيْنِ كَمَا تَقُولُ مَرَرْتُ بِعُلَامٍ.

ФАСЛ

Агар бир исмни тасния (иккилик) қилмоқчи бўлсанг, ўша исмнинг охирига “алиф” ва касралик “нун” ёки юқориси фатҳалик бўлган “йо” ва касралик “нун” кўшиш билан ясайсан.

Сўзингдаги: وَعُلَامَانِ وَعُلَامَيْنِ وَرَجُلَيْنِ وَرَجُلَانِ каби.

Таснияда алиф иккилик аломати, “йо” эса насб ва жар аломатидир.

Масалан: هَذَانِ رَجُلَانِ، جَاءَنِي عَلَامَانِ، деб айтасан.

Худди муфрадда: هَذَا رَجُلٌ، جَاءَنِي عَلَامٌ، деб айтганинг каби.

Ва яна رَأَيْتُ عَلَامَيْنِ деб айтасан худди муфрадда رَأَيْتُ عَلَامًا деб айтганинг каби. وَمَرَرْتُ بِعُلَامَيْنِ деб айтасан худди муфрадда مَرَرْتُ بِعُلَامٍ деб айтганинг каби.

فصل

الْجَمْعُ عَلَى ضَرْبَيْنِ، جَمْعُ التَّكْسِيرِ وَجَمْعُ التَّصْحِيحِ.
فَجَمْعُ التَّكْسِيرِ: مَا تَكَسَّرَ فِيهِ نَظْمُ الْوَاحِدِ، كَقَوْلِكَ: رِجَالٌ فِي جَمْعِ رَجُلٍ.
وَجَمْعُ التَّصْحِيحِ مَا سَلَّمَ فِيهِ نَظْمُ الْوَاحِدِ، كَقَوْلِكَ: مُسْلِمُونَ فِي جَمْعِ مُسْلِمٍ.

ФАСЛ

Жамъ (кўплик) икки турлик бўлади.

1. “Жамъут таксийр” (синик кўплик).

2. “Жамъут тасхих” (соғлом кўплик).

Синик жамъ – бирлик кўринишидаги тартиб бузилиб, синганга айтилади.

Сўзингдаги رَجُلٌ муфрад исмни رِجَالٌ синик кўплигидир.

(Изоҳ: Муфрад исмни жамъга айлантиришда унинг боши ёки ўртасига бирор ҳарф кириб қолса ёки ундан бирор ҳарф тушиб қолса, демак у синган ҳисобланиб, уни “жамъут таксийр” (синик кўплик), дейилади.

Масалан: كُتِبَ، كِتَابٌ – رِجَالٌ، رَجُلٌ каби.

Аммо сўзнинг охирига ҳарф қўшилиб, боши ва ўртасига ҳарф кириб ёки тушиб қолмаса уни “жамъут тасхих” (соғлом кўплик), дейилади.

Масалан: مُعَلِّمٌ، مُعَلِّمُونَ – مُعَلِّمَاتٌ، مُعَلِّمَاتٌ каби).

فصل

كُلُّ اسْمٍ إِذَا جُمِعَ جَمَعَ السَّلَامَةَ الْحَقَّ بِأَحْرِهِ وَأَوْ مَضْمُومٌ مَا قَبْلَهَا وَنُونٌ مَفْتُوحَةٌ أَوْ يَاءٌ مَكْسُورَةٌ مَا قَبْلَهَا وَنُونٌ مَفْتُوحَةٌ.

فَالْوَاوُ عِلَامَةٌ الرَّفْعِ فِي الْجُمُعِ، كَأَلِفٍ فِي التَّشْنِيَةِ، وَالْيَاءُ عِلَامَةُ النَّصْبِ وَالْجَرِّ، تَقُولُ: جَاءَنِي مُسْلِمُونَ، وَرَأَيْتُ مُسْلِمِينَ وَمَرَرْتُ بِمُسْلِمِينَ. وَهَذَا الْجُمُعُ يَخْتَصُّ بِالْعُقَلَاءِ.

وَأَمَّا جَمْعُ التَّكْسِيرِ فَيَكُونُ فِيهِمْ وَفِي غَيْرِهِمْ.

ФАСЛ

Ҳар бир исмки, агар уни соғлом жамъга жамъ қилинса, унинг охирига юқориси заммалик бўлган “вов” ҳамда фатҳалик “нун” қўшилади. Ёки юқориси касралик бўлган “йо” ва фатҳалик “нун” қўшилади.

Худди тасния (иккилик)да “алиф” рафъ аломати бўлгани каби, жамъ музаккар солимда “вов” рафъ аломатидир. “Йо” эса насб ва жар аломатидир.

Масалан: جَاءَنِي مُسْلِمُونَ، رَأَيْتُ مُسْلِمِينَ، مَرَرْتُ بِمُسْلِمِينَ деб айтганинг каби.

Ушбу жамъ ақли бор кишиларга ишлатилади. Аммо жамъут таксийр (синик кўплик) эса оқил ва улардан бошқасида ҳам ишлатилаверади.

فِي الْمَذَكَّرِ

кўшлик	иккилик	бирлик	эъроби
جَمْعُ الْمَذَكَّرِ	التَّثْنِيَةُ	المُفْرَدُ	الإعرابُ
هؤلاء مُسْلِمُونَ (و)	هَذَانِ مُسْلِمَانِ (ألف)	مُسْلِمٌ (الضَّمَّةُ)	مَرْفُوعٌ: ←
رَأَيْتُ مُسْلِمِينَ (ي)	رَأَيْتُ مُسْلِمَيْنِ (ي)	مُسْلِمًا (الْفَتْحَةُ)	مَنْصُوبٌ: ←
مَرَرْتُ بِمُسْلِمِينَ (ي)	مَرَرْتُ بِمُسْلِمِينَ (ي)	مُسْلِمٍ (الكَسْرَةُ)	مَجْرُورٌ: ←

فَصْل

كُلُّ جَمْعٍ عَلَى وَزْنِ أَفْعَلٍ كَأَفْلُسٍ، وَأَفْعَالٍ كَأَفْرَاحٍ، وَأَفْعَلَةٍ كَأَلْسِنَةٍ، وَفِعْلَةٍ كَعِلْمَةٍ فَهُوَ جَمْعٌ قَلَّةٌ وَالْمُرَادُ بِجَمْعِ الْقَلَّةِ الْعَشْرَةُ وَمَا دُونَهَا.

ФАСЛ

Ҳар бир жамъки, أَفْلُسٍ га ўхшаш أَفْعَلٍ вазнида бўлса ёки أَفْرَاحٍ га ўхшаш أَفْعَالٍ вазнида бўлса Аَلْسِنَةٍ га ўхшаш أَفْعَلَةٍ вазнида бўлса ёки عِلْمَةٍ га ўхшаш فِعْلَةٍ вазнида бўлса демак уни “Жамъул қилла”, деб номланади.
“Жамъул қилла” ўн ва ундан камда қўлланади.

فَصْل

جَمْعُ الْجَمْعِ لَا يَصِحُّ إِلَّا فِي جُمُوعِ الْقَلَّةِ، كَقَوْلِهِمْ: أَكَلْتُ وَأَكَالِبُ، وَأَنْعَامٌ وَأَنْعَائِمٌ وَأَسْوَرَةٌ وَأَسَاوِرَةٌ.

ФАСЛ

Жамъни жамъ қилиш фақат “жамъул қилла”да жоиз холос. Уларнинг сўзларидаги каби:

كَاكْبُ وَأَكَالِبُ، وَأَنَاعِمٌ وَأَسَوْرَةٌ وَأَسَاوْرَةٌ

فصل

يُقَالُ، مَا أَحْسَنَ رُؤُوسَهُمَا، وَمَا أَعْظَمَ بُطُونَهُمَا عَلَى لَفْظِ الْجَمْعِ، وَالْمُرَادُ: رَأْسَيْهِمَا وَبَطْنَيْهِمَا. وَفِي الْقُرْآنِ: «فَقَدْ صَعَتِ قُلُوبُكُمَا أَي قَلْبَيْكُمَا». وَإِنَّمَا يَجُوزُ ذَلِكَ فِي الْأَشْيَاءِ الْمُتَّصِلَةِ دُونَ الْمُتَفَصِّلَةِ. فَأَمَّا فِي الْمُتَفَصِّلَةِ فَإِنَّكَ تَقُولُ: مَا أَحْسَنَ فَرَسَيْهِمَا وَدَارَيْهِمَا.

ФАСЛ

مَا أَحْسَنَ رُؤُوسَهُمَا، وَمَا أَعْظَمَ بُطُونَهُمَا деб жамъ лафзида айтилинади. Бундан мақсад “у икковларининг бошлари” эмас балки “у икковларининг боши”дир. Куръони каримда: “**Агар икковингиз Аллоҳга тавба қилсангиз, батаҳқиқ, қалбларингиз (ҳаққа) мойил бўлур**” (Таҳрим-4), бўлиб келган. Бу нарсалар (инсонга) боғланиб ва ёпишиб келган нарсаларда жоиздир аммо ажраб, бошқа бўлиб келган нарсаларда ундоқ эмас.

Энди ажраб келган нарсаларда: مَا أَحْسَنَ فَرَسَيْهِمَا وَدَارَيْهِمَا бўлиб келади.

فَصْل

الْجَمْعُ الَّذِي بَيْنَهُ وَبَيْنَ وَاحِدِهِ يُفْرَقُ بِالتَّاءِ، كَنَخْلَةٍ وَنَخْلٍ، وَتَمْرَةٍ وَتَمْرٍ، وَصَخْرَةٍ وَصَخْرٍ وَبَطِيخَةٍ وَبَطِيخٍ، وَهَذَا الْجَمْعُ يَخْتَصُّ بِالأَشْيَاءِ الْمَخْلُوقَةِ دُونَ الْمَصْنُوعَةِ.

ФАСЛ

Жамъ (кўплик) билан муфрад (бирлик) орасини гоҳида “тои таънис” ажратиб туради.

Масалан: مَخْلَةٌ وَنَخْلٌ، وَتَمْرَةٌ وَتَمْرٌ، وَصَخْرَةٌ وَصَخْرٌ وَبَطِيخَةٌ وَبَطِيخٌ каби.

Ушбу жамъ халқ қилинган нарсаларга хос бўлиб, ишлаб чиқарилган нарсаларга эмас.

فَصْل

الإِسْمُ الَّذِي كَانَ فِي آخِرِهِ يَاءٌ مَكْسُورٌ مَا قَبْلَهَا، كَقَاضٍ وَعَازٍ إِذَا جُمِعَ جَمْعَ السَّلَامَةِ حُذِفَ يَأْتُهُ وَضَمٌّ مَا قَبْلَهَا فِي حَالِ الرَّفْعِ وَكُسْرٌ مَا قَبْلَهَا فِي حَالِ النَّصْبِ وَالْجَرِّ. فَقِيلَ: هُمْ قَاضُونَ وَعَازُونَ، وَرَأَيْتُ قَاضِينَ وَعَازِينَ، وَمَرَرْتُ بِقَاضِينَ وَعَازِينَ وَكَذَلِكَ: الْمُصْطَفُونَ وَالْمُرْتَضُونَ وَالْمُصْطَفِينَ وَالْمُرْتَضِينَ، وَمَا أَشْبَهَ ذَلِكَ.

ФАСЛ

Бир исмки, охирида “йо” харфи бўлиб, ундан олдинги ҳаракат касра бўлса قَاضٍ وَعَازٍ каби, ана шу исмни соғлом жамъ билан жамъ қилинса “йо”си ҳазф қилиниб, (тушурилиб) рафъ ҳолатида ундан олдинга замма қўйилади аммо насб

ва жар ҳолатида касра қўйилади. Масалан:

هُم قَاضُونَ وَعَاظُونَ، وَرَأَيْتُ قَاضِيْنَ وَعَازِيْنَ، وَمَرَرْتُ بِقَاضِيْنَ وَعَازِيْنَ

Шунингдек: الْمُصْطَفُونَ وَالْمُرْتَضُونَ وَالْمُصْطَفِيْنَ وَالْمُرْتَضِيْنَ га ўхшашлар.

الإعرابُ	الجمع	علامته
مَرْفُوعٌ: ←	هُم قَاضُونَ	مَا قَبْلَهَا الضَّمَّةُ
مَنْصُوبٌ: ←	وَرَأَيْتُ قَاضِيْنَ	مَا قَبْلَهَا الكَسْرَةُ
مَجْرُورٌ: ←	وَمَرَرْتُ بِقَاضِيْنَ	مَا قَبْلَهَا الكَسْرَةُ

فصل

الإِسْمُ الَّذِي كَانَ فِي آخِرِهِ أَلِفٌ مَقْصُورَةٌ إِذَا جُمِعَ جَمَعَ السَّلَامَةَ يُحْدَفُ أَلْفُهُ وَيُفْتَحُ مَا قَبْلَ الْوَائِ وَالْيَاءِ جَمِيعًا كَقَوْلِهِمْ: هُمْ أَعْلُونَ، وَرَأَيْتُ أَعْلِيْنَ، وَمَرَرْتُ بِأَعْلِيْنَ، وَكَذَلِكَ: الْمُصْطَفُونَ، وَالْمُرْتَضُونَ، وَالْمُصْطَفِيْنَ، وَالْمُرْتَضِيْنَ، وَمَا أَشْبَهَ ذَلِكَ.

ФАСЛ

Охирида алифи мақсура бўлган исмни агар соғлом жамъга жамъ қилинса унинг алифи ҳазф қилинадида, “вов” ва “йо”нинг олди фатҳа қилинади.

Уларнинг сўзларидаги: هُمْ أَعْلُونَ، وَرَأَيْتُ أَعْلِيْنَ، وَمَرَرْتُ بِأَعْلِيْنَ каби.

Шунингдек: الْمُصْطَفُونَ، وَالْمُرْتَضُونَ، وَالْمُصْطَفِيْنَ، وَالْمُرْتَضِيْنَ каби.

فَصْل

الإِضَافَةُ أَنْ تَجْمَعَ بَيْنَ الإِسْمَيْنِ، فَتَجَرَّ الثَّانِي مِنْهُمَا بِالأَوَّلِ وَتُسْقَطَ التَّنْوِينُ مِنَ الأَوَّلِ، كَقَوْلِكَ: غُلامٌ زَيْدٍ، وَدَارٌ خَالِدٍ، وَثَوْبٌ بَكْرٍ. يُسَمَّى الأَوَّلُ مُضَافًا، وَالثَّانِي مُضَافًا إِلَيْهِ. وَمِنْ حَقِّ الأَوَّلِ أَنْ يَجْرِيَ بِوَجْهِهِ الإِعْرَابُ فَيَكُونُ مَرْفُوعًا وَمَنْصُوبًا وَمَجْرُورًا. وَمِنْ حَقِّ الثَّانِي أَنْ يَكُونَ مَجْرُورًا أَبَدًا، تَقُولُ: جَاءَنِي غُلامٌ زَيْدٍ وَرَأَيْتُ غُلامَ زَيْدٍ وَمَرَرْتُ بِغُلامِ زَيْدٍ. وَلاَ يَجُوزُ أَنْ تَدْخُلَ الأَلِفُ وَاللَّامُ عَلَى المُضَافِ وَيَجُوزُ دُخُولُهُمَا عَلَى المُضَافِ إِلَيْهِ، تَقُولُ: ثَوْبُ الرَّجُلِ وَثَوْبُ رَجُلٍ، وَلاَ يَجُوزُ الثَّوْبُ الرَّجُلِ وَلاَ الثَّوْبُ رَجُلٍ.

ФАСЛ

Икки исмнинг орасини жамлаб, кўшишни “изофа”, дейлади. Унинг иккинчи қисмини аввалгиси сабабли жар қиласан. Ва аввалгисидан танвинни тушириб юборасан.

Сўзингдаги: غُلامٌ زَيْدٍ، وَدَارٌ خَالِدٍ، وَثَوْبٌ بَكْرٍ каби. Буларнинг аввалгисини “музоф” ва иккинчисини “музофун илайх”, деб номланади. Аввалгиси яъни, музоф эъробнинг (барча) кўринишлари бўлмиш марфуъ, мансуб ва мажрурда бўлишга ҳақлидир.

Иккинчиси бўлмиш музофун илайх эса абадий жар ҳолатидадир. جَاءَنِي غُلامٌ زَيْدٍ وَرَأَيْتُ غُلامَ زَيْدٍ وَمَرَرْتُ بِغُلامِ زَيْدٍ каби. Энди маърифанинг “алиф ломи”ни музофга киритиш жоиз эмас. Аммо музофун илайхга эса жоиздир.

Масалан: ثَوْبُ الرَّجُلِ وَثَوْبُ رَجُلٍ деб айта оласан.

Аммо الثَّوْبُ الرَّجُلِ، الثَّوْبُ رَجُلٍ деб айтишинг жоиз эмас.

فَصْلٌ

فَإِنْ أَضَفْتَ الْإِسْمَ الْمُثَنَّى إِلَى وَاحِدٍ فَأَحْذِفِ النُّونَ، فَقُلْ: جَاءَنِي غُلَامًا رَجُلٍ فِي حَالِ الرَّفْعِ، وَرَأَيْتُ غُلَامِي رَجُلٍ فِي حَالِ النَّصْبِ، وَمَرَرْتُ بِغُلَامِي رَجُلٍ فِي حَالِ الْجَزْرِ. وَإِنْ أَضَفْتَهُ إِلَى مَا فِيهِ الْأَلِفُ وَاللَّامُ فَقُلْ: جَاءَنِي غُلَامًا الرَّجُلِ بِحَذْفِ أَلِفِ التَّشْبِيهِ فِي اللَّفْظِ وَاثْبَاتِهَا فِي الْحِطِّ، وَرَأَيْتُ غُلَامِي الرَّجُلِ وَمَرَرْتُ بِغُلَامِي الرَّجُلِ بِكَسْرِ الْيَاءِ.

وَإِنْ أَضَفْتَ الْإِسْمَ الْمُثَنَّى إِلَى الْمُثَنَّى فَأَحْذِفِ النُّونَ أَيْضًا فَقُلْ: جَاءَنِي غُلَامًا رَجُلَيْنِ، وَرَأَيْتُ غُلَامِي رَجُلَيْنِ، وَمَرَرْتُ بِغُلَامِي رَجُلَيْنِ، وَكَذَلِكَ الْمَعْرِفَةُ عَلَى الْقِيَّاسِ الْمَذْكُورِ. وَإِنْ أَضَفْتَ الْإِسْمَ الْمَجْمُوعَ فَأَحْذِفِ النُّونَ أَيْضًا فَقُلْ: جَاءَنِي صَاحِبُو قَوْمِكَ، وَرَأَيْتُ صَاحِبِي قَوْمِكَ، وَمَرَرْتُ بِصَاحِبِي قَوْمِكَ. وَإِنْ أَضَفْتَهُ إِلَى مَا فِيهِ الْأَلِفُ وَاللَّامُ فَأَحْذِفِ الْوَاوَ وَالنُّونَ جَمِيعًا فِي اللَّفْظِ فَقُلْ: جَاءَنِي صَاحِبُو الْقَوْمِ بِإِثْبَاتِ الْوَاوِ فِي الْحِطِّ وَإِسْقَاطِهَا فِي اللَّفْظِ. وَكَذَلِكَ الْيَاءُ وَالنُّونُ جَمِيعًا فِي اللَّفْظِ، تَقُولُ: رَأَيْتُ صَاحِبِي الْقَوْمِ، وَمَرَرْتُ بِصَاحِبِي الْقَوْمِ، بِإِثْبَاتِ الْيَاءِ فِي الْحِطِّ.

ФАСЛ

Агар тасния исмни муфрад исмга изофа қилсанг “нун”ни ҳазф қиласан. Рафъ ҳолатида جَاءَنِي غُلَامًا رَجُلٍ деб айт. Насб ҳолатида وَرَأَيْتُ غُلَامِي رَجُلٍ деб айт. Жар ҳолатида وَمَرَرْتُ بِغُلَامِي رَجُلٍ деб айт. Агар “алиф лом”лик нарасага изофа қилсанг جَاءَنِي غُلَامًا الرَّجُلِ

деб, тасниядаги алифни лафзда ҳазф қилгин аммо ёзувда қолдиргин. Аммо وَرَأَيْتُ غُلَامِي الرَّجُلِ, وَمَرَرْتُ بِغُلَامِي الرَّجُلِ да эса “йо”ни касра билан ўқигин.

Агар тасния исмни тасния исмга изофа қилсанг нунни ҳам ҳазф қилиб, тушириб юборгин.

جَاءِنِي غُلَامًا رَجُلَيْنِ، وَرَأَيْتُ غُلَامِي رَجُلَيْنِ، وَمَرَرْتُ بِغُلَامِي رَجُلَيْنِ

Шунингдек “ал” маърифа ҳам ана шу қиёсдек бўлсин.

Агар жамъ исмни изофа қилсанг унда ҳам нунни ҳазф қилиб, тушириб юборгин.

جَاءِنِي صَاحِبُو قَوْمِكَ، وَرَأَيْتُ صَاحِبِي قَوْمِكَ، وَمَرَرْتُ بِصَاحِبِي قَوْمِكَ

“алиф лом”и бор нарсага изофа қилсанг “вов” ва “нун”ни лафзда тушириб юбор. جَاءِنِي صَاحِبُو الْقَوْمِ каби. Бу ерда “вов” ёзувда собит қолгани билан лафзда тушиб кетади. Шунингдек “йо” ва “нун” ҳам ёзувда собит қолгани билан лафзда тушиб кетади.

رَأَيْتُ صَاحِبِي الْقَوْمِ، وَمَرَرْتُ بِصَاحِبِي الْقَوْمِ

فَصْل

إِذَا أَنْتَ الْإِسْمَ فَالْحَقُّ بِآخِرِهِ تَاءٌ مَفْتُوحًا مَا قَبْلَهَا كَقَوْلِكَ: فِي صَاحِبِ صَاحِبَةٍ، وَفِي مُسْلِمٍ مُسْلِمَةً. وَتَاءُ التَّأْنِيثِ يُعْرَفُ بِشَيْئَيْنِ: أَحَدُهُمَا أَنْ يَكُونَ مَا قَبْلَهَا مَفْتُوحًا وَالثَّانِي أَنْ يَنْقَلِبَ تَأْتُهُ هَاءٌ فِي الْوَقْفِ، كَقَوْلِكَ: فِي مُسْلِمَةٍ مُسْلِمَةٍ وَفِي صَاحِبَةٍ صَاحِبَةٍ.

ФАСЛ

Қачон исмни муаннас қилсанг охирига олди фатҳали бўлган муаннас “те” яъни “тои марбута”ни улайсан. مُسْلِمٌ، مُسْلِمَةٌ – صَاحِبٌ، صَاحِبَةٌ каби.

Муаннасининг “те”си икки нарса билан танилади. Бири, ўша “те”дан олдин фатҳа бўлиши, иккинчиси, ўша “те” ҳарфи “хе” ҳарфига айланиши.

Сўзингдаги: مُسْلِمَةٌ، مُسْلِمَةٌ – صَاحِبَةٌ، صَاحِبَةٌ каби.

فصل

تَأْنِيثُ الْعَدَدِ مِنَ الثَّلَاثَةِ إِلَى الْعَشْرَةِ يُخَالِفُ تَأْنِيثَ الْأَسْمَاءِ كُلِّهَا، تَقُولُ: ثَلَاثٌ نِسْوَةٌ وَأَرْبَعٌ نِسْوَةٌ إِلَى قَوْلِكَ عَشْرٌ نِسْوَةٌ. فَتَطْرُقُ تَاءُ التَّأْنِيثِ مِنَ الْمُؤَنَّثِ وَهِيَ ثَابِتَةٌ فِي الْمَذَكَّرِ، تَقُولُ: ثَلَاثَةٌ رِجَالٍ، وَأَرْبَعَةٌ رِجَالٍ إِلَى قَوْلِكَ عَشْرُهُ رِجَالٍ، وَإِذَا جَاوَزْتَ الْعَشْرَةَ، فَقُلْتَ فِي الْمُؤَنَّثِ: إِحْدَى عَشْرَةَ امْرَأَةً، وَثِنْتَا عَشْرَةَ امْرَأَةً إِلَى قَوْلِكَ: تِسْعَ عَشْرَةَ امْرَأَةً بِحَذْفِ التَّاءِ مِنَ الْأَوَّلِ وَثَبَاتِهَا فِي الثَّانِي. وَقَالُوا فِي الْمَذَكَّرِ: أَحَدَ عَشَرَ رَجُلًا، وَاثْنَا عَشَرَ رَجُلًا، وَثَلَاثَةَ عَشَرَ رَجُلًا إِلَى تِسْعَةَ عَشَرَ رَجُلًا بِثَبَاتِ التَّاءِ فِي الْأَوَّلِ وَحَذْفِهَا فِي الثَّانِي، وَقَالُوا: الْأَوَّلُ وَالْأَوَّلِي، وَالثَّانِي وَالثَّانِيَةُ، وَالثَّلَاثُ وَالثَّلَاثَةُ وَكَذَا الْعَاشِرُ وَالْعَاشِرَةُ، فَعَادُوا إِلَيَّ أَصْلِ الْقِيَاسِ وَالْحَادِي عَشَرَ وَالْحَادِيَةَ عَشْرَةَ وَالثَّانِي عَشَرَ وَالثَّانِيَةَ عَشْرَةَ وَالثَّلَاثُ عَشَرَ وَالثَّلَاثَةَ عَشْرَةَ إِلَى قَوْلِكَ التَّاسِعَ عَشَرَ وَالتَّاسِعَةَ عَشْرَةَ بِاسْقَاطِ التَّاءِ فِي الْمَذَكَّرِ وَثَبَاتِهَا فِي الْمُؤَنَّثِ عَلَى مَا هُوَ الْأَصْلُ.

ФАСЛ

Учдан ўнгача бўлган муаннас сон исмдаги муаннасларнинг барчасида хилоф бўлади. Масалан: **ثَلَاثٌ نِسْوَةٌ وَأَرْبَعٌ نِسْوَةٌ** деб то ўнгача **عَشْرٌ نِسْوَةٌ** деб айтасан. Муаннаста муаннас “те” сини ташлаб, музаккарда собит қолади. Масалан: **ثَلَاثَةٌ رِجَالٍ، وَأَرْبَعَةٌ رِجَالٍ** то ўнгача **عَشْرُهُ رِجَالٍ** деб айтасан. Қачон ўндан ўтсанг муаннаста: **إِحْدَى عَشْرَةَ امْرَأَةً، وَثِنْتَا عَشْرَةَ امْرَأَةً** то ўн тўққизгача **تِسْعَ عَشْرَةَ امْرَأَةً** деб айтиб, аввалгисидан “те” ҳарфини тушириб юборасан. Иккинчисида “те” ни қолдирасан. Музаккарда қуйидагича бўлади:

أَحَدَ عَشَرَ رَجُلًا، وَاثْنَا عَشَرَ رَجُلًا، وَثَلَاثَةَ عَشَرَ رَجُلًا إِلَى تِسْعَةَ عَشَرَ رَجُلًا

Бунда аввалгисида “те” ҳарфини қолдирасан, иккинчисида тушурасан.

القُدُومُ، العُقَابُ، الجُرُورُ، مُوسَى الحَدِيدِ.

Энди музаккар ва муаннас қилиб ўқиш жоиз бўлган исмлар куйидагичадир:

الهُدَى، القِفَا، المَتِينُ، العُنُقُ، السُّلْمُ، دَرْعُ الحَدِيدِ، السُّوقُ، اللِّسَانُ، السُّلْطَانُ، الصِّرَاطُ،
السَّبِيلُ، الطَّرِيقُ، الذُّنُوبُ، السِّلَاحُ، المُنُونُ، القَوْمُ، الحَرْبُ، الطَّاعُوتُ.

(Изоҳ: “ан-Найм” арабча-ўзбекча луғат китоби охиридаги 956-саҳифада музаккар кўринишли муаннас сўзлардан 41 таси ёзилган. 957-саҳифада эса музаккар ҳамда муаннасда бир хил қўлланадиган сўзлардан 38 таси ёзилган).

فصل

إِذَا جَمَعْتَ الْمُؤْتَّ جَمَعَ السَّلَامَةِ فَالْحَقُّ بِأَخْرِهِ أَلْفًا وَتَاءً، كَقَوْلِكَ: مُسْلِمَاتٌ
وَصَالِحَاتٌ وَهَذِهِ التَّاءُ مَرْفُوعَةٌ فِي حَالِ الرَّفْعِ وَمَجْرُورَةٌ فِي حَالِ النَّصْبِ وَالْجَرِّ، تَقُولُ: جَاءَنِي
مُسْلِمَاتٌ وَرَأَيْتُ مُسْلِمَاتٍ وَمَرَرْتُ بِمُسْلِمَاتٍ.

ФАСЛ

Қачон муаннас жамъни соғлом жамъга ўгирсанг охирига алиф ва то (ات)

ҳарфларини улагин. Сўзингдаги: صَالِحَاتٌ، مُسْلِمَاتٌ каби.

Ана шу “то” ҳарфи рафъ ҳолатида марфуъ бўлади. Насб ва жар ҳолатида эса мажрур бўлади.

Масалан: جَاءَنِي مُسْلِمَاتٌ، رَأَيْتُ مُسْلِمَاتٍ، مَرَرْتُ بِمُسْلِمَاتٍ каби.

فِي الْمُؤَنَّثِ

جَمْعُ الْمُؤَنَّثِ	تَشْبِيهُ	مُفْرَدٌ	الإِعْرَابُ
هَؤُلَاءِ مُسْلِمَاتٍ (الضَّمَّةُ)	هَاتَانِ مُسْلِمَتَانِ (ألف)	هَذِهِ مُسْلِمَةٌ (الضَّمَّةُ)	مَرْفُوعٌ: ←
رَأَيْتُ مُسْلِمَاتٍ (الكَسْرَةُ)	رَأَيْتُ مُسْلِمَتَيْنِ (ي)	رَأَيْتُ مُسْلِمَةً (الْفَتْحَةُ)	مَنْصُوبٌ: ←
مَرَرْتُ مُسْلِمَاتٍ (الكَسْرَةُ)	مَرَرْتُ بِمُسْلِمَتَيْنِ (ي)	مَرَرْتُ مُسْلِمَةً (الكَسْرَةُ)	مَجْرُورٌ: ←

فصل

إِذَا كَانَتْ فَعْلَةٌ إِسْمًا غَيْرَ صِفَةٍ حُرِّكَتْ عَيْنُهَا فِي الْجَمْعِ بِالْأَلْفِ وَالتَّاءِ، كَقَوْلِكَ: تَمَّرَةٌ وَتَمَرَاتٌ وَرَكْعَةٌ وَرَكْعَاتٌ. وَإِذَا كَانَتْ صِفَةً كَضَحْمَةٍ وَعَيْلَةٍ تُرِكَتِ الْعَيْنُ سَاكِنَةً، كَقَوْلِكَ: عَيْلَاتٌ وَضَحْمَاتٌ، وَكَذَلِكَ إِذَا كَانَتْ الْعَيْنُ حَرْفًا مُعْتَلًّا كَبَيْضَةٍ وَحَوْرَةٍ، تَقُولُ: بَيْضَاتٌ وَحَوْرَاتٌ، لَا فَرْقَ بَيْنَ الإِسْمِ كَبَيْضَةٍ وَبَيْنَ الصِّفَةِ كَعَيْلَةٍ.

ФАСЛ

Қачон, сифат бўлмаган **فَعْلَةٌ** вазнидаги исмни жамъ қилсанг **فَعَلٌ** нинг “байн”даги ҳаракатни фатҳа қилиб, “ат” қўшасан.

Сўзингдаги **رَكْعَةٌ وَرَكْعَاتٌ**, **تَمَّرَةٌ وَتَمَرَاتٌ** каби.

Қачон **ضَحْمَةٍ وَعَيْلَةٍ** каби сифатни жамъ қилсанг **فَعَلٌ** нинг “байн”даги ҳаракатни суқунлигича қолдирасан. Сўзингдаги **عَيْلَاتٌ وَضَحْمَاتٌ** каби. Шунингдек **فَعَلٌ** нинг “байн”идаги ҳарф иллатлик бўлса **حَوْرَةٍ** каби исмда **بَيْضَةٍ** каби исмда **بَيْضَاتٌ وَحَوْرَاتٌ** бўлади. Бунда **بَيْضَةٍ** каби исм билан **عَيْلَةٍ** каби сифатнинг орасида фарқ йўқ.

فصل

كُلُّ جَمْعٍ مُكْسَرٍ يَجُوزُ تَذْكِيرُهُ وَتَأْنِيثُهُ سِوَاهُ كَانَ جَمْعًا مُذَكَّرًا أَوْ جَمْعًا مُؤَنَّثًا إِذَا كَانَ
الْفِعْلُ مُقَدَّمًا عَلَيْهِ تَقُولُ: جَاءَ الرَّجَالُ وَجَاءَ النِّسَاءُ وَجَاءَتِ الرَّجَالُ وَجَاءَتِ النِّسَاءُ.

ФАСЛ

Ҳар бир синиқ жамъ борки, уни музаккар қилиш ҳам муаннас қилиш ҳам баробардир агар феъл ундан олдин келса.

Масалан: جَاءَ الرَّجَالُ وَجَاءَ النِّسَاءُ وَجَاءَتِ الرَّجَالُ وَجَاءَتِ النِّسَاءُ деб айтасан.

فصل

إِذَا ذَكَرْتَ اسْمَيْنِ مَرْفُوعَيْنِ فَالْأَوَّلُ مِنْهَا مَعْرِفَةٌ وَالثَّانِي نَكْرَةٌ، وَالنَّكْرَةُ حَدِيثٌ عَنِ
الْمَعْرِفَةِ، كَقَوْلِكَ: زَيْدٌ ذَاهِبٌ وَعَمْرٌ خَارِجٌ يُسَمَّى الْأَوَّلُ مُبْتَدَأً وَالثَّانِي خَبْرًا.

ФАСЛ

Қачон икки марфуъ исмни зикр қилсанг, улардан аввалгиси маърифа ва иккинчиси накра бўлса ҳамда накра маърифа ҳақида гапирса буни аввалгисини “мубтадо”, иккинчисини “хабар”, деб номланади.

Сўзингдаги: زَيْدٌ ذَاهِبٌ وَعَمْرٌ خَارِجٌ каби.

فصل

الصِّفَةُ مِثْلُ الْمَوْصُوفِ فِي التَّدْكِيرِ وَالتَّأْنِيثِ وَالْإِفْرَادِ وَالتَّشْبِيهِ وَالْجَمْعِ وَالتَّعْرِيفِ وَالتَّنْكِيرِ
وَالْإِعْرَابِ الثُّلُثِ، تَقُولُ: جَاءَنِي رَجُلٌ صَالِحٌ، وَرَجُلَانِ صَالِحَانِ، وَرِجَالٌ صَالِحُونَ، وَجَاءَنِي
إِمْرَأَةٌ صَالِحَةٌ وَامْرَأَتَانِ صَالِحَتَانِ، وَنِسَاءٌ صَالِحَاتٌ وَالرَّجُلُ الصَّالِحُ وَالْإِمْرَأَةُ الصَّالِحَةُ، وَجَاءَنِي
رَجُلٌ صَالِحٌ وَرَأَيْتُ رَجُلًا صَالِحًا وَمَرَرْتُ بِرَجُلٍ صَالِحٍ، وَتَقُولُ: يَا ابْنَ زَيْدِ الْكَرِيمِ، إِنْ جَعَلْتَ
الْكَرِيمَ صِفَةً لِابْنٍ نَصَبْتَهُ، وَإِنْ جَعَلْتَهُ صِفَةً لِزَيْدٍ جَرَرْتَهُ، وَكَذَلِكَ هَذَا أَبُو عَبْدِ اللَّهِ الْكَرِيمِ
تَرْفَعُهُ، لِأَنَّكَ جَعَلْتَهُ صِفَةً لِلْأَبِ لَا لِعَبْدِ اللَّهِ، وَعَلَى هَذَا الْقِيَاسِ أَبَدًا فَيَجِبُ أَنْ يَجْرِيَ عَلَى
وُجُوهِ إِعْرَابِ الْإِسْمِ الَّذِي جَعَلْتَهُ صِفَةً لَهُ.

ФАСЛ

Сифат мавсуф кабидир музаккар ва муаннаса, муфрад, тасния ва жамъда, маърифа ва накрада ҳамда уч эъроб яъни рафъ, насб ва жарда. Масалан:

جَاءَنِي رَجُلٌ صَالِحٌ، وَرَجُلَانِ صَالِحَانِ، وَرِجَالٌ صَالِحُونَ، وَجَاءَنِي إِمْرَأَةٌ صَالِحَةٌ وَامْرَأَتَانِ
صَالِحَتَانِ، وَنِسَاءٌ صَالِحَاتٌ، وَالرَّجُلُ الصَّالِحُ وَالْإِمْرَأَةُ الصَّالِحَةُ، وَجَاءَنِي رَجُلٌ صَالِحٌ وَرَأَيْتُ
رَجُلًا صَالِحًا وَمَرَرْتُ بِرَجُلٍ صَالِحٍ

Масалан: **سُؤْزِيغَا** **إِبْنِ** **السُّؤْزِينِ** **السُّؤْزِيدَا** **يَا** **ابْنَ** **زَيْدِ** **الْكَرِيمِ** **نَسَبٌ**
қиласан. Агар уни **زَيْدٌ** **سُؤْزِيغَا** сифат қилсанг жар қиласан.

عَبْدُ **اللَّهِ** га эмас **عَبْدُ** **اللَّهِ** **الْكَرِيمِ** уни рафъ қилдинг. Чунки сен бунда **عَبْدُ** **اللَّهِ** га эмас
балки **أَبُو** га сифат қилгансан. Абадий мана шу қиёсга мувофиқ бўлганидан исм
эъробининг кўринишини сифат бўлганга ҳам кўясан.

(Изоҳ: Сифат мавсуф билан тўрт нарсда мослашади.

1. **Ададда:** яъни, мавсуф муфрад бўлса сифат ҳам муфрад бўлади. Мавсуф тасния бўлса сифат ҳам тасния бўлади. Мавсуф жамъ бўлса сифат ҳам жамъ бўлади.

Масалан: رَجُلٌ صَالِحٌ، رَجُلَانِ صَالِحَيْنِ، رَجَالٌ صَالِحُونَ каби.

2. **Жинсда:** яъни мавсуф музаккар бўлса сифат ҳам музаккар бўлади. Агар мавсуф муаннас бўлса сифат ҳам муаннас бўлади.

Масалан: رَجُلٌ صَالِحٌ، امْرَأَةٌ صَالِحَةٌ каби.

3. **Ҳолатда:** яъни мавсуф маърифа бўлса сифат ҳам маърифа бўлади. Агар мавсуф накра бўлса сифат ҳам накра бўлади. Масалан:

каби. رَجُلٌ صَالِحٌ، امْرَأَةٌ صَالِحَةٌ – الرَّجُلُ الصَّالِحُ، امْرَأَةٌ الصَّالِحَةُ

4. **Эъробда:** яъни, мавсуф марфуъ бўлса сифат ҳам марфуъ бўлади. Агар мавсуф мансуб бўлса сифат ҳам мансуб бўлади. Агар мавсуф мажрур бўлса сифат ҳам мажрур бўлади.

Масалан: هَذَا رَجُلٌ صَالِحٌ، رَأَيْتُ رَجُلًا صَالِحًا، مَرَرْتُ بِرَجُلٍ صَالِحٍ каби).

فصل

إِذَا كَانَ فِي آخِرِ الْإِسْمِ أَلِفٌ مَقْصُورَةٌ كَحُبْلَى وَبُشْرَى وَالْعَصَى وَالرَّحَى يُسَمَّى مَقْصُورًا، وَإِنْ كَانَ بَعْدَ الْأَلِفِ وَالْهَمْزَةَ كَصَحْرَاءَ وَحَمْرَاءَ يُسَمَّى مَمْدُودًا.

ФАСЛ

Қачон исмнинг охирида رَحَى، عَصَى، بُشْرَى، حُبْلَى каби алифи максура бўлса уни “**Максур**”, деб номланади.

Агар алифдан кейин ҳамза келса صَحْرَاءَ، حَمْرَاءَ каби уни “**Мамдуд**”, деб номланади.

الْمَقْصُورُ (ألف لازمة)

الحالة الإعرابية

هَذَا الْعَصَى (الصَّمَّةُ الْمُقَدَّرَةُ)	مَرْفُوعٌ: ←
رَأَيْتُ الْعَصَى (الْفَتْحَةُ الْمُقَدَّرَةُ)	مَنْصُوبٌ: ←
مَرَزْتُ بِالْعَصَى (الْكَسْرَةُ الْمُقَدَّرَةُ)	مَجْرُورٌ: ←

فصل

الإِسْمُ العَلَمُ وَهُوَ الَّذِي لَا يَدْخُلُهُ الأَلِفُ وَاللَّامُ كَزَيْدٍ وَعَمْرٍو وَهِنْدٍ وَرَعْدٍ وَأَكْثَرُ اسْمَاءِ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ فَإِنَّهُ إِذَا تُبِّيَ أَوْ جُمِعَ جَمَعَ السَّلَامَةَ دَخَلَهُ الأَلِفُ وَاللَّامُ عِنْدَ التَّعْرِيفِ، كَقَوْلِكَ: الزَّيْدَانِ وَالزَّيْدُونَ وَالْهِنْدَانِ وَالْهِنْدَاتِ.

ФАСЛ

Алам шундай исмки, унга “алиф ва лом” кирмайди. Рَعْدٍ، هِنْدٍ، عَمْرٍو، زَيْدٍ каби. Кўпгина эркак ва аёлларнинг исмларини тасния ва жамъ қилинса унга маърифа пайтида алиф ва лом киради.

Сўзингдаги: الزَّيْدَانِ، الزَّيْدُونَ — الْهِنْدَانِ، الْهِنْدَاتِ каби.

فصل: إِذَا نَسَبْتَ الإِسْمَ إِلَى شَيْءٍ زِدْتَ فِي آخِرِهِ يَاءً مُشَدَّدَةً مَكْسُورًا مَا قَبْلَهَا، كَقَوْلِكَ: بِالنِّسْبَةِ إِلَى البَلَدِ بَلَدِيٍّ، وَإِلَى المِصْرِ مِصْرِيٍّ، وَيَجِبُ أَنْ تُسْقِطَ تَاءَ التَّأْنِيثِ عَنِ مِثْلِ البَصْرَةِ وَالْكُوفَةِ، إِذَا نَسَبْتَ إِلَيْهِمَا، فَتَقُولُ: بَصْرِيٌّ وَكُوفِيٌّ.

ФАСЛ

Қачон исмни бир нарсага нисбат қилсанг, охирига ташдидли “йо”ни зиёда қилиб, “йо”дан олдинги ҳаракатни касра қиласан.

Сўзлаганингда масалан **بَلَدِي** сўзини дейсан. **مِصْرِي** сўзини дейсан. Аммо **الْبَصْرَةُ**, **الْكُوفَةُ** каби муаннас “те”си бўлган исмларни нисбат қилмоқчи бўлсанг **كُوفِي**, **بَصْرِي** деб айтасан.

فصل

لَا يَجُوزُ التَّسْبَهُ إِلَى الْجَمْعِ فَلَا يُقَالُ: فَرَائِضِي وَلَا صَحَائِفِي، وَإِنَّمَا يُنْسَبُ إِلَى الْوَاحِدِ فَيُقَالُ: فَرَضِيٌّ وَصَحْفِيٌّ.

ФАСЛ

Жамъ исмни нисбат қилиш жоиз эмас. Ҳеч қачон **صَحَائِفِي**, **فَرَائِضِي** деб айтмайсан. Балки муфрадга нисбат берасан. Бас **فَرَضِيٌّ**, **صَحْفِيٌّ** деб айтасан.

فصل

إِذَا صَعَّرْتَ الْإِسْمَ فَانظُرْ، فَإِنْ كَانَ عَلَى ثَلَاثَةِ أَحْرَفٍ كَقَلَسٍ فَقُلْ: فُلَيْسٌ عَلَى وَزْنِ فُعَيْلٍ، وَإِنْ كَانَ عَلَى أَرْبَعَةِ أَحْرَفٍ كَدِرْهِمٍ فَقُلْ: دُرَيْهِمٌ عَلَى وَزْنِ فُعَيْلٍ، وَإِنْ كَانَ عَلَى خَمْسَةِ أَحْرَفٍ كَدِينَارٍ فَقُلْ: دُنَيْنِيرٌ عَلَى وَزْنِ فُعَيْلٍ.

ФАСЛ

Қачон исмни тасғир қилсанг унга қарагин. Агар **فُلْس** каби уч ҳарфли бўлса **فُعَيْلٌ** деб **فُلَيْسٌ** деб **فُعَيْلٌ** вазнида айтгин. Агар **دُرَيْهَمٌ** каби тўрт ҳарфли бўлса **دُرَيْهَمٌ** деб **فُعَيْلٌ** вазнида айтгин. Агар **دِينَارٌ** каби беш ҳарфли бўлса **دُنَيْنِيرٌ** деб **فُعَيْلٌ** вазнида айтгин.

فصل

إِذَا أَرَدْتَ تَصْغِيرَ الْجَمْعِ فَارْحَعْ إِلَى وَاحِدِهِ فَصَغِّرْهُ ثُمَّ اجْمَعْهُ بِالْأَلْفِ وَالتَّاءِ، فَقُلْ: فِي تَصْغِيرِ مَسَاجِدَ وَدَرَاهِمَ - مُسَيِّدَاتٌ وَدُرَيْهَمَاتٌ إِلَّا فِي جَمْعِ الْقَلَّةِ فَإِنَّهُ يُصَغَّرُ كَتَصْغِيرِ الْوَاحِدِ، كَقَوْلِكَ: فِي تَصْغِيرِ أَفْلُسٍ وَأَجْمَالٍ وَالسَّنَّةِ وَغَلْمَةٌ أَفَيْلَسَ وَأَجَيْمَالٌ وَالسِّنَّةِ وَغُلَيْمَةٌ.

ФАСЛ

Қачон жамъ исмни тасғир қилишни хоҳласанг уни муфрадига қайтаргин. Масалан **مَسَاجِدَ** сўзларини **مُسَيِّدَاتٌ** деб айтгин. Лекин “жамбул қилла” да эса худди муфрадни тасғир қилганингдек тасғир қиласан.

Масалан сўзингдаги: **أَفَيْلَسَ**، **أَجَيْمَالٌ**، **أَفْلُسٌ**، **أَجْمَالٌ**، **السِّنَّةُ**، **غَلْمَةٌ** исмларида **أَجَيْمَالٌ**، **أَفَيْلَسَ** деб айтасан.

فصل

كُلُّ اسْمٍ غَيْرٍ مُنَوَّنٍ إِذَا وَقَفْتَ عَلَيْهِ وَجَبَ إِسْكَانُ آخِرِهِ، كَقَوْلِكَ: جَاءَنِي أَحْمَدُ
وَالرَّجُلُ، وَرَأَيْتُ أَحْمَدَ وَالرَّجُلَ، وَمَرَرْتُ بِأَحْمَدَ وَالرَّجُلَ. وَإِنْ كَانَ مُنَوَّنًا أُسْقِطَتِ التَّنْوِينُ،
وَالْحَرَكَةُ فِي حَالَتِي الرَّفْعِ وَالْجَرِّ دُونَ النَّصْبِ وَأُبْدِلَتْ مِنَ التَّنْوِينِ أَلْفًا فِي حَالِ النَّصْبِ، فَقُلْتَ:
هَذَا زَيْدٌ وَرَأَيْتُ زَيْدًا وَمَرَرْتُ بِزَيْدٍ.

ФАСЛ

Ҳар-бир танвинли исмда қачон тўхтамоқчи бўлсанг охирини суқун қиласан.
Сўзингдаги:

каби. جَاءَنِي أَحْمَدُ وَالرَّجُلُ، وَرَأَيْتُ أَحْمَدَ وَالرَّجُلَ، وَمَرَرْتُ بِأَحْمَدَ وَالرَّجُلَ.

Агар танвинли бўлса, ундан танвин ва ҳаракат рафъ ва жар ҳолатида
туширилади. Аммо насб ҳолатида туширилмасдан танвинни алифга
ўзгартирилади. Масалан:

هَذَا زَيْدٌ وَرَأَيْتُ زَيْدًا وَمَرَرْتُ بِزَيْدٍ деб айтасан.

فصل

الْأَسْمَاءُ الَّتِي فِي أَوَائِلِهَا أَلْفٌ وَصَلِّ عَشْرَةٌ: إِسْمٌ وَاسْتٌ وَابْنٌ وَابْنَةٌ وَأَيْمٌ وَائْتَانٌ وَائْتَانِ
وَامْرَأَةٌ وَامْرَأَةٌ وَأَيْمٌ اللَّهُ.

ФАСЛ

Аввалида васлани алиф (яъни гоҳида ўқилмасдан кетиладиган алиф) бўлган
исмлар ўнтадир. Улар куйидагилар:

إِسْمٌ، اسْتٌ، ابْنٌ، ابْنَةٌ، أَيْمٌ، ائْتَانِ، ائْتَانِ، امْرَأَةٌ، امْرَأَةٌ، أَيْمٌ اللَّهُ

فصل

تُضَيَّفُ الْعَدَدُ مِنَ الثَّلَاثَةِ إِلَى الْعَشْرَةِ إِلَى الْجُمُعِ، وَالْمِائَةِ وَمَا فَوْقَهَا إِلَى وَاحِدٍ، فَتَقُولُ: ثَلَاثَةٌ أَنْثَوَابٍ وَعَشْرَةٌ رِجَالٍ وَعَشْرٌ نِسْوَةٌ وَمِائَةٌ رَجُلٍ وَثَلَاثُمِائَةٌ ثَوْبٍ، وَأَلْفٌ دِرْهَمٍ، وَتُنْصَبُ الْمَعْدُودُ مُفْرَدًا مِنْكَرًا فِي غَيْرِ ذَلِكَ، كَقَوْلِكَ: أَحَدٌ عَشَرَ دِرْهَمًا، وَعِشْرُونَ ثَوْبًا، وَتِسْعُونَ دِينَارًا.

ФАСЛ

Учдан ўнгача бўлган адад жамъга изофа қилинади. Юз ва ундан юқоридаги сонни эса бирликка изофа қилинади. Масалан:

ثَلَاثَةٌ أَنْثَوَابٍ، عَشْرَةٌ رِجَالٍ، عَشْرٌ نِسْوَةٌ، مِائَةٌ رَجُلٍ، ثَلَاثُمِائَةٌ ثَوْبٍ، أَلْفٌ دِرْهَمٍ

Маъдуд (саналмиш) эса накра ва муфрад ҳолатида мансуб бўлади. Масалан: каби. أَحَدٌ عَشَرَ دِرْهَمًا، عِشْرُونَ ثَوْبًا، تِسْعُونَ دِينَارًا.

أَحْوَالُ الْعَدَدِ

(۱) العددان (واحد واثنان) على وفق المعدود (صح). طَالِبٌ وَاحِدٌ - طَالِبَةٌ وَاحِدَةٌ. طَالِبَانِ اثْنَانِ - طَالِبَتَانِ اثْنَتَانِ.

(۲) الأعدادُ مِنْ (ثَلَاثَةٍ إِلَى عَشْرَةٍ) عَلَى عَكْسِ الْمَعْدُودِ (×). تِسْعَةٌ طُلَّابٌ - تِسْعٌ طَالِبَاتٌ.

(۳) العددانِ (أَحَدٌ عَشَرَ وَاثْنَا عَشَرَ) الْجُزْءَانِ عَلَى وَفْقِ الْمَعْدُودِ (صح صح). أَحَدٌ عَشَرَ طَالِبًا - إِحْدَى عَشْرَةَ طَالِبَةً.

(۴) الأعدادُ (مِنْ ثَلَاثَةٍ عَشَرَ إِلَى تِسْعَةِ عَشَرَ) الْجُزْءِ الْأَوَّلِ عَلَى عَكْسِ الْمَعْدُودِ وَالْجُزْءِ

الثَّانِي عَلَى وَفْقِهِ (× صَح).

خَمْسَةَ عَشَرَ طَالِبًا — خَمْسَ عَشْرَةَ طَالِبَةً.

(5) الْمَعْطُوفُ (مِنْ أَحَدٍ وَعِشْرِينَ إِلَى الْمِئَةِ)، نَحْوُ: جَاءَنِي أَحَدٌ وَعِشْرُونَ غُلَامًا وَرَأَيْتُ

إِحْدَى وَعِشْرِينَ جَارِيَةً.

(6) فِي الْعَقْدِ يَسْتَوِي الْمَذَكَّرُ وَالْمُؤَنَّثُ (مِنْ الْعِشْرِينَ إِلَى تِسْعِينَ)، نَحْوُ: عِشْرِينَ رَجُلًا

وَتِسْعِينَ امْرَأَةً.

АДАДНИНГ ҲОЛАТИ

1) Бир ва икки сони маъдуд (саналмиш) билан жинсда мувофиқ бўлади. (1-2)

каби. طَالِبٌ وَاحِدٌ — طَالِبَةٌ وَاحِدَةٌ. طَالِبَانِ اثْنَانِ — طَالِبَاتَانِ اثْنَتَانِ.

2) Учдан ўнгача бўлган сонлар, маъдуд (саналмиш)нинг жинсда акси бўлади. (3-10)

каби. تِسْعَةُ طُلَّابٍ — تِسْعُ طَالِبَاتٍ.

3) Ўн бир ва ўн икки сонларининг икки бўлаги ҳам жинсда маъдуд (саналмиш)га мувофиқ бўлади. (11-12)

каби. أَحَدَ عَشَرَ طَالِبًا — إِحْدَى عَشْرَةَ طَالِبَةً.

4) Ўн учдан ўн тўққизгача бўлган сонларда, аввалги бўлаги маъдуд (саналмиш)нинг жинсда акси, иккинчи бўлаги маъдуд (саналмиш)га жинсда мувофиқдир. (13-19)

каби. خَمْسَةَ عَشَرَ طَالِبًا — خَمْسَ عَشْرَةَ طَالِبَةً.

5) Йигирма бирдан юзгача маътуф, дейилади. (21-100)

каби. جَاءَنِي أَحَدٌ وَعِشْرُونَ غُلَامًا وَرَأَيْتُ إِحْدَى وَعِشْرِينَ جَارِيَةً.

6) Йигирмадан тўқсонгача бўлган ўнлик сонларни “ъикд”, деб номланади. Унда музаккар ҳам муаннас ҳам баробардир. Улар қуйидагилардир. (20, 30, 40, 50, 60, 70, 80, 90).

каби. عَشْرِينَ رَجُلًا وَتِسْعِينَ امْرَأَةً

أَحْوَالُ الْمَعْدُودِ

- (۱) مِنْ ۳ إِلَى ۱۰ طُلَّابٍ (جمع مجرور).
(۲) مِنْ ۱۱ إِلَى ۹۹ طَالِبًا (مفرد منصوب)
(۳) ۱۰۰۰/۱۰۰ طالبٍ (مفرد مجرور)

МАЪДУД (САНАЛМИШ)НИНГ ҲОЛАТИ

- 1) Учдан ўнгача бўлган сонда саналмиш кўпликда бўлиб, мажрур ўқилади. (3-10)
2) Ўн бирдан тўқсон тўққизгача бўлган сонда саналмиш бирликда бўлиб, мансуб ўқилади. (11-99)
3) Юз ва минглик сонларда саналмиш бирликда бўлиб, мажрур ўқилади. (100-1000.....).

تم الكتاب بعون الله وكرمه

Китоб Аллохнинг ёрдами ва карами билан ниҳоясига етди.